

שיעור שלוש

נמצא אחד מהם קרוב או פסול

רבינא (ט ע"א) בא לבאר את מחלוקת ר"מ ורבנן במשנתנו ע"פ המשנה במכות (דף ה ע"ב) העוסקת בענין כת שנמצא אחד מהם קרוב או פסול. שם במשנה דעת ר"ש שהיקש שלושה לשנים בתורה [על פי שנים עדים או שלושה עדים] בא ללמד שהזמה מתקיימת רק אם כל הכת הוזמה ולא די בשנים שיוזמו כדי לקיים בהם דין הזמה עד שיוזמו כל חברי הכת.

ועל דבריו אמר רבי עקיבא שהשלישי שנכתב בתורה לא בא להקל אלא להחמיר ולעשות דינו כיוצא באלו שאף השלישי יהיה נידון בדין השנים הראשונים. ועוד אמר רבי עקיבא - מה שנים נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטילה, אף שלושה נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטילה.

את דברי רבי עקיבא שומה עלינו לבאר, שלכאורה אמר שני דברים שאינם תלויים זה בזה; האחד לענין עונש ההזמה שהשלישי נכלל בו כמו השנים הראשונים, והשני הוא לענין קיום ופסול העדות.

רש"י (במסכת מכות) ביאר את דברי ר"ע, שהדבר הראשון שאמר כוונתו בו שהפסוק לא נצרך כדי ללמד שהשלישי צריך להיות מוזם כדי לקיים דין כאשר זמם כדברי ר"ש, כי כתוב בפסוק 'והנה עד שקר העד' - שכל העדות צריכה להיות שקרית כדי לקיים דין כאשר זמם, לכן הביא ר"ע לימוד אחר מהפסוק לענין עונש ההזמה.

העולה מדבריו שר"ע לא בא לחלוק על דברי ר"ש, אלא שהוא אומר שהפסוק לא נצרך לדבריו. וכך משמע מהר"ן בחידושו (בסוגיין), שר"ע לא בא לחלוק בדין על ר"ש ואף ר"ש מודה לר"ע בדינו, אלא רק חלקו בדרשת הפסוק. וכ"כ הרמב"ם בפיה"מ למס' מכות.

תוס' בסוגיין הביאו שיטה נוספת, וכן בתוס' לקמן (מא ע"א ד"ה כמאן), שאין הכרח לומר שר"ע מסכים לדברי ר"ש. דאפשר לומר שלפי רבי עקיבא שנים נהרגים אפילו אם לא כל השלושה הוזמו כיון שהם היו יכולים לחייב בפני עצמם את הנידון ולכן אין השלישי בא להקל עליהם ולומר שלא יתחייבו מיתה אלא בהזמתו, אלא שבא רק להחמיר עליו. כלומר שר"ע האומר 'לא בא השלישי להקל עליו' אין כוונתו לומר

שלא הוצרך פסוק לומר שלא מקלים עליו, אלא שהפסוק בא ללמד שלא מקלים עליו, אלא מחמירים.

כפירוש זה כתב ה"ד רמ"ה ורבינו יונה, וכן כתב והנימוקי יוסף (במס' מכות) בשם ריב"א.

גם בשיטה הראשונה האומרת שר"ע מסכים עם ר"ש לענין הזמה שאינה אלא כאשר כולם הוזמו, ישנה מחלוקת האם ר"ש מודה לר"ע שהשלישי נטפל לשנים הראשונים גם לענין עונש. מרש"י (במכות) משמע וכ"כ התוס' בסוגיין בהביאם את דבריו, שמשמעות דורשים איכא ביניהו ותו לא, וא"כ יוצא שגם ר"ש מודה לר"ע.

אמנם הריטב"א (במכות) סובר שר"ש לא מסכים עם דברי ר"ע. כלומר שאע"פ ששניהם מודין שא"א לקיים דין הזמה אא"כ שלשתם הוזמו, היינו דווקא היכא ששלשתם העידו יחד שאז גם הזמתם תלויה זה בזה, אבל אם לא העידו יחד אלא השלישי בא והעיד לאחר כדי דיבור של השנים הראשונים - בזה נחלקו ר"ש ור"ע, לדעת ר"ש אינו נחשב חלק מהכת הראשונה ואינו מצטרף עמהם ולכן אם הוזמו אע"פ שהזום אף הוא אינו נהרג כי הוא נחשב כעד אחד שאינו יכול לחייב כלל, ור"ע חלק וסבר שהכתוב עשה את הנטפל לעוברי עבירה כעובר עבירה ואם הוזמו והוא גם הוזם - נהרג יחד איתם ככת אחת. וכדבריו כתב גם התרא"ש בסוגייתנו, ודייק כן מדנקט ר"ע 'נטפל', משמע שהצטרף אח"כ, ובזה חלק ר"ע.

תוס' דידן דחו אפשרות זו, כי אם לדעת ר"ע נטפל נחשב כחלק מהכת ומתחייב מיתה בהזמה כאשר בא אחריהם ור"ש חולק על זה וסובר שהשלישי לא מצטרף עם השנים הראשונים, יוצא לפ"ז שר"ע לא בא רק להחמיר אלא גם להקל, שהרי במקרה ששנים באו והעידו והשלישי בא אחריהם כל עוד שלא יוזם הוא אין מקיימים דין הזמה גם בשנים הראשונים כי הוא חלק מהכת, וא"כ כיצד אומר ר"ע "לא בא הכתוב אלא להחמיר עליו", הלא יש גם קולא בדבריו יותר מר"ש! אלא ודאי שגם ר"ע וגם ר"ש דיברו על שלושה עדים שמעידים בתו"כ דיבור וליכא למ"ד שעד מצטרף לאחר כדי דיבור, ומשמעות דורשין איכא בין ר"ע לר"ש ותו לא.

אמור מעתה - לדברי הריטב"א יש ליישב את לשונו של ר"ע, שמשמע מדבריו שהשלישי בא רק להחמיר עליו, והלא אם לדעת ר"ש השלישי לא מצטרף עמהם אם לא העיד בתו"כ דיבור איתם יש א"כ גם קולא בדברי ר"ע שלא יקיימו בהם דין הזמה עד שיוזם גם השלישי, וכקושיית התוס'.

ועוד קשה מדברי הרמב"ם (הל' עדות פ"ד ה"א) האומר שעדי נפשות צריכים שיהיו רואים את עושה העבירה כאחד [בניגוד לממונות שאינם צריכים לראות את מעשה ההלוואה או רגע ההתחייבות יחד אלא מצטרפין זה עם זה], וצריכים להעיד כאחד. לכן אם היה אחד רואה מחלון זה ואחד מחלון זה ורואים את מעשה העבירה אם רואים זא"ז מצטרפין ואם לא - לא. לאור דבריו יש להקשות ביותר כיצד ניתן לומר שהעד השלישי יצטרף לעדות הראשונים הרי הוא לא העיד יחד איתם?

רבי שמואל רוזובסקי בשיעוריו אומר מכורח הענין, שכאן התחדש דין לדעת ר"ע (לשיטת הריטב"א והתרא"ש) שעד נטפל נהיה חלק מהכת הראשונה, אע"פ שבדיני נפשות צריכים להעיד בתו"כ דיבור.

סייעתא לדבריו מאבות דר"נ (פרק ל ה"ג ע"פ נוסחת הגר"א שם) ששם הובאו דברי ר"ע בהרחבה, שאם באו שנים והעידו ולפני שנגמר דינו של הנידון הגיע עוד אחד ורוצה להצטרף לכת הזו והוזמו - הוא נהרג יחד איתם כי נחשב כחלק מהכת. ושם משמע להדיא שמדובר לאחר כדי דיבור ואע"פ כן רואים שהוא מצטרף לכת זו.

ואולי זו הסיבה שר"ע הוצרך לומר שכמו שהנטפל לעושי מצוה הוא כעושה מצוה כך בעוברי עבירה הנטפל נחשב כעוברי עבירה. שלכאורה יש להבין מה החידוש בזה שבמצוה מי שמצטרף לעשייתה נחשב כעושה מצוה - הלא סו"ס הוא עשה מצוה ומה אכפת לנו אם הוא התווסף לעשייתה או שהוא מאלו שרצו לעשותה בתחילה, הלא אם הוא עשה את המצוה ודאי שיקבל שכר כאחרים! אלא שלדברינו הרי זה כמבואר - אותו אחד שנטפל לעושי מצוה אינו מקיים מצוה כי הוא הגיע לאחר עשיית המצוה או שהוא שולי במצוה ואין צורך בו ולכן מצד הדין לא קיים מצוה ועל מה יקבל שכר? אלא שזהו שחידש ר"ע שנטפל לעושי מצוה דינו כעושי מצוה אע"פ שלא עשה מצוה, ובאותה מידה גם הנטפל לעוברי עבירה אע"פ שהוא שולי בעבירה כי הגיע לאחר כדי דיבור ואינו חלק מהכת באמת כפי שראינו - מ"מ נחשב כעובר עבירה ונענש יחד איתם. וזה החידוש שחידש ר"ע בדין נטפל נגד מה שמקובל לנו בדרך כלל.

ובשיעורי רבי דוד פוברסקי ביאר, שמה שכתב הרמב"ם שבעדות נפשות צריכים לראות את המעשה יחד ולהעיד יחד, היינו דווקא כדי ליצור כת שמעידה עדות נפשות, כלומר שצירית כת יכולה להיות רק אם הם מעידים יחד בתו"כ דיבור. אבל אם כבר יש כת שקיימת והעידה ומגיע עוד אחד לאחר כדי דיבור אפשר לקבל אותו ולצרף אותו לעדות זו כדי לחזק את עדותם וגם הוא נחשב חלק מהכת בכה"ג. ובזה

נחלקו ר"ש ור"ע - האם לאחר יצירת כת שמעידה אפשר לצרף עד שלישי לכת זו בעדות נפשות כך שפסק הדין ינתן גם על פיו כחלק מהעדות וממילא אם תוזם הכת יהרג אף הוא או שאינו מצטרף לאחר כדי דיבור בשום אופן.

לאור הביאור הנ"ל מיושבת קושיית התוס' - כל מה שר"ע חידש וחלק על ר"ש היינו דווקא לענין החומרא, כיון שלענין הקולא לא נאמר לדעת ר"ע שהכת לא תוזם אם לא יוזם השלישי שבא לאחר כדי דיבור, כיון שהכת הזו עומדת בפני עצמה גם ללא אותו עד שהרי לא בא יחד איתם, ולכן ודאי שאם שניהם הוזמו הם יהרגו בלעדי הזמתו. משא"כ לענין זה שיקויים בו דין הזמה אם יוזם גם הוא החמיר ר"ע, כיון שכאשר הוא רוצה להצטרף עמהם אפילו לאחר כדי דיבור כיון שסו"ס הוא מעיד כעדותם ובא לחזק את עדותם אם נמצא שקרן יקויים בו דין הזמה.

אמנם גם ביאור זה אינו מספק דיו, שקשה לומר שלפי רבי עקיבא ההיקש בין שלושה לשנים יהיה נכון רק לענין קיום דין הזמה בשלישי ולא לענין צירוף השלישי לשנים להיחשב ככת אחת לענין הזמת כת.

עוד יש לעיין מה יהיה הדין אם שנים באו והעידו עדות נפשות, ולאחר כדי דיבור הגיעו עוד שנים והעידו כעדות הראשונים, ולבסוף הוזמו כל הכת הראשונה ואחד מהכת השניה - האם נאמר שכיון שהוא נטפל לכת הראשונה יהרג יחד איתם לדעת ר"ע [בשיטת הריטב"א] או שנאמר שכיון שכאן הוא מגיע עם עוד אחד הוא נחשב ככת בפני עצמו.

הרמב"ם (הל' עדות פ"כ ה"ג) אומר שאם באה כת עדים להעיד והעידו שנים בתו"כ דיבור ואז לאחר כדי דיבור העידו עוד שנים, אם הוזמו הראשונים הם נענשים והאחרונים לא נענשים על עדותם. משמע שמ"מ כל העדות הזו בטילה.

תמה הראב"ד על דברי הרמב"ם בתרתי - ראשית מדוע שעדות השנים תיבטל, הלא הם כת אחרת שהרי העידו לאחר כדי דיבור, ועוד - מדוע צריך לומר שאינם נענשים, וכי יעלה על דעת בן אנוש שיענשו? ! הלא עדותם לא הוזמה!

התומים (סימן לח ס"ק ז) רוצה לבאר את דברי הרמב"ם על פי שיטת הרי"צ גיאות הסובר שדין נטפל שחידש ר"ע שהשלישי נענש כשנים הראשונים היינו אפילו היכא שהשלישי הזה לא הוזם כלל, כלומר שהוא לא עשה עבירה אלא רק נטפל לעושי עבירה, ואע"פ כן אם הוזמו השנים הראשונים הוא יענש יחד איתם. והרמב"ם בדבריו בא להוציא משיטה זו ולומר שאף אחד מהשנים לא נענש כיון שלא הוזמו, ואע"פ

שאחד מהשנים הראשונים ודאי שיקר שהרי בעדותו אמר שראה את אחד מהשנים הראשונים כי רצה לצרף את עדותם לעדות הראשונים, ולכן כתב הרי"צ גיאות שהוא נענש יחד עם הראשונים, ומשיטה זו בא להוציא הרמב"ם ולומר שכיון שסו"ס לא הוזמו אף אחד מהכת השניה - אינם נענשים.

אמנם הלח"מ (הל' עדות פ"כ ה"ג) מבאר, שמדובר ברמב"ם שגם הכת השניה הוזמה, והרמב"ם מחדש שכיון שהכת השניה העידה לאחר כדי דיבור, אע"פ שהם שנים שיכולים להעיד בפ"ע אין הם נענשים כלל שהרי עדות הראשונים עומדת בפני עצמה. התומים (שם) תמה על דבריו, שא"כ כיצד בכלל אפשר לקבל את עדות האחרונים הזו, הלא זו עדות שא"א יכול להזימה.

האור שמח מבאר, שכיון שמדובר כאן שמתוך הכת שבאה לאחר כדי דיבור והעידה אמר אחד שראה את השנים הראשונים בעת המעשה, וכעת יש כאן הכחשה להזמת הראשונים, שהרי אלו אומרים עמנו הייתם ואלו אומרים עמנו הייתם, ואז כאשר מזימים את העדים האחרונים איגלאי מילתא למפרע שהזמת הראשונים הזמה היא ולכן הם נענשים, אבל הזמת האחרונים היא הזמה שאחר הכחשה, שהרי התברר שמתחילה שיקרו בעדותם שאמרו שהיו יחד עם הראשונים, ולכן הם לא נענשים, וזה מה שחידש הרמב"ם בדבריו.

כפי שאמרנו לעיל, דעת היד רמ"ה ועוד ראשונים שלדעת ר"ע אין השלישי מוכרח להיות מוזם כדי להרוג את כל הכת, אלא אם הוזמו השנים הראשונים הם נהרגים בפני עצמן במקרה שהשלישי לא העיד איתם בתוך כדי דיבור.

לכאורה ראייה חזקה לשיטה זו מהמשנה במסכת מכות (דף ו' ע"ב):

היו שנים רואין אותו מחלון זה ושנים רואין אותו מחלון זה ואחד מתרה בו באמצע, בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו - הרי אלו עדות אחת, ואם לאו - הרי אלו שתי עדיות, לפיכך אם נמצאת אחת מהן זוממת - הוא והן נהרגין והשניה פטורה.

המשנה אומרת שאם ראו מקצתן אלו את אלו זו עדות אחת. ולענין מה? כתבו תוס' על אתר שמדובר כאן לענין אם נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותם בטילה וכן לענין אם נמצאת כת אחת מהם זוממת לא נהרגין עד שיוזמו גם השנים.

ויש לשאול - מה מצרף את שתי הכתות הללו לכת אחת, הלא עצם ראייתם אחד את השני אינה מצרפת אותם שהרי אם נאמר שבגלל הראייה הם מצטרפין, הלא כאשר

התברר לנו שכת אחת היא זוממת ולא ראתה את המקרה כלל כי לא היתה שם - כיצד אפשר לומר שהכת השניה מצטרפת עמה, הלא לא היתה כאן ראייה אחת! וכך הקשה הקצות (סימן לו ס"ק ד).

מבאר הקצות ע"פ הב"ח (לה אות יד) שגם בעדים זוממין יש צירוף של הזמה שהרי ע"פ דבריהם הם כן ראו ולכן אנו מחשיבים אותם מבחינתנו כאילו שהם ראו שזהו החידוש שהתחדש בדין 'כאשר זמם' - שאנו מחשיבים את העדים הזוממין כאילו באמת עשו לנידון את הדין שהעידו עליו היינו שראו את העדות.

אמנם, דבר זה ודאי לא עולה בקנה אחד עם דעת התוס' בסוגייתנו שכתב להדיא שאין צירוף ראייה בעדים זוממין כיון שסו"ס הם לא ראו ודאי, וא"כ מה שייך לומר שהם יצטרפו לפסול את הכת השניה בגלל שטענו שראו אלו את אלו?

וביותר יש לשאול על עצם סברת הב"ח - מה"ת לפסול את הכת הראשונה בגלל שהכת השניה אמרה שראתה אותם בעת העדות, הלא סו"ס לא היו דברים מעולם והכת השניה עמדה שם בפני עצמה והיא כשרה לחלוטין, ומילא לענין קיום דין הזמה לומר שא"א לקיים דין הזמה עד שיוזמו כולם אפשר לקבל, שהרי לדבריהם הם היו יחד, אבל לענין לפסול כת ראשונה שאין לנו שום ריעותא לגבה מנין לנו לעשות כדבר הזה?

הקהילות יעקב התקשה גם הוא בקושיות אלו, ומחמתן ביאר שמדובר במשנה בעדים שבאו והעידו בתוך כדי דיבור דווקא ורק זה מה שמצרף אותם לכת אחת לענין עדות, שהרי אם העידו אחת אחרי השניה ביותר מכדי דיבור אין מה שיצרפם לכת אחת שהרי לא ראו יחד כי אחת הוזמה. ורק זה שהצטרפו והעידו יחד מחשיב אותם ככת אחת.

ועדיין דבריו צריכים ביאור, שהרי המשנה אמרה שאם ראו מקצתן אלו את אלו הם נחשבים ככת אחת ונפק"מ לענין הזמה ופסול הכת, וא"כ כיצד אפשר לומר שמה שמצרף אותם זה רק ההגדה אם היא תו"כ דיבור או לא, הלא במשנה לא הוזכר דבר מזה?

נראה בכוונת הקהילות יעקב, שבית הדין בקבלת העדויות מחליט האם להחשיב את העדים הבאים לפניו ככת אחת או כשתי כתות, וע"פ מה הם מחליטים - ע"פ ההגדה אם היא בתו"כ דיבור או לא, כלומר שהגדה תו"כ דיבור היא לא סיבה לצרף אותם לכת אחת אלא היא סימן לכך שהם כת אחת, וממילא כאשר הם טוענים שראו אלו

את אלו בית הדין יאמר להם לטעון יחד בתו"כ דיבור כדי לסמן שהם נחשבים ככת אחת ולא כשתיים. ובמידה ולא ראו אלו את אלו יחליטו בית הדין שהם יעידו לאחר כדי דיבור כדי שלא יחשבו כעדות אחת, כי מבחינת בית הדין הם נחשבים כשתי כתות.

עכ"פ, העולה מכל האמור, שמוכרחים אנו לבאר את המשנה במקרה שהעידו בתוך כדי דיבור ורק במקרה כזה הם יחשבו כת אחת לענין צירוף ולענין קרוב או פסול או הזמה, וזה כדברי היד רמ"ה וסיעתו המבארים שרק אם בעידו בתו"כ דיבור השלישי מצטרף לשנים לפסול אותם

אמנם הגבורת ארי תמה גם על ביאור זה, כיצד ניתן לומר שבשלושה אם נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטילה, ושם הפירוש הוא שגם אם אחד מהם הוזה כל העדות בטילה - הלא לדעת רבא (ב"ק עג) הסובר שעד זומם מכאן ולהבא הוא נפסל דאין לך בו אלא משעת חידושו ואילך, היינו שבעת העדאת העדים הם היו כשרים ודאי, ורק ברגע ההזמה הוא נפסל מכאן ולהבא בהזמה זו, א"כ כיצד אפשר לבאר דין זה שאם נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטילה גם בהזמה - הלא בהזמה אינו פוסל את הכת אף אם העיד בתו"כ דיבור כי בעת העדות הכת היתה כשרה.

והנה, כתב הריב"ש (סי' רסו) שאם היו ב' עדי קידושין שהוזהם אחד מהם נקרא קידושין בעד אחד שאינם קידושין. ושאלו עליו מהר"י בי רב ומהרלב"ח (עי' קונטרס הסמיכה סי' קמז) מדוע לא כתב שאין כאן כלל עדים בכה"ג, שהרי נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותם בטילה! ויישב התומים, שבעדות יש כמה דינים אשר חלוקים הם זה מזה. יש דין אחד שלענין עונש הזמה א"א להענישם עד שיוזמו כולם. דין נוסף שאם נמצא אחד מהם קרוב או פסול כל הכת בטילה, ולא משנה מפני מה הוא נפסל אף אם משום קורבה וצדיק וישר הוא עדיין פוסל הוא את כל הכת משעת ההגדה. ודין שלישי שקיים בעדות, שכאשר חלק מהכת הוזהם כל הכת בטילה מעיקרה אע"פ שבשעת העדות [לדעת רבא] היתה הכת כשירה לחלוטין.

ובביאור דבריו נראה, שיש חילוק מהותי בין נמצא אחד מהם קרוב או פסול שכל הכת נפסלת לא משום חשש משקר, שהרי יכול להיות שאותו קרוב צדיק ונאמן כמאה עדים, ואע"פ כן הכת נפסלת. כלומר שזה דין בעדות אחת שכל עדיה היו כשרים ללא יוצא מן הכלל, ולכן כל העדות בטילה מעיקרה. אבל אם אחד מהעדים הוזהם ונמצא שקרן, מצד הדין היה צריך לומר שאינו פוסל את כל הכת כי הרי רק הוא שקרן וכל השאר נאמנים, ולכן א"א לפסול את הכת מצד נמצא אחד מהם קרוב או פסול, א"כ

מוכרחים לומר שיש חידוש נוסף של התורה שאם אחד מהם הוזם כל הכת נפסלת מעיקרה אע"פ ששאר העדים כשרים הם¹.

לאור דבריו מיושבת קושיית הגבורת ארי כיצד ניתן להבין לדעת רבא שנמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטילה במקרה של הזמה, כיון שבהזמה יש חידוש מיוחד שנוסף על דין נמצא אחד מהם קרוב או פסול, שאע"פ שהכת לא צריכה להיפסל בכך מצד הדין נפסלת היא מעיקרה, וא"ש.

¹ התומים דיבר במקרה שכולם העידו בתו"כ דיבור שנחשבים כת אחת, ולכאורה ע"פ דבריו נצטרך לבאר גם את דברי הכס"מ על המרב"ם לעיל שאפילו לאחר כדי דיבור אם נמצא אחד מהם מוזם כולם נפסלים רק שאינם נענשים. ומדוע שיפסלו כולם - הלא אינם אותה כת כלל? אמנם לדברינו מובן, כי אין הפסול כאן מחמת דין נמצא אחד מהם קרוב או פסול, אלא מדין אחר שעד מוזם פוסל את כל העדות מתחילתה, וכאן כנראה סבר הכס"מ בדעת הרמב"ם שזה לאו דווקא באותה הגדה אלא כל מי שמעיד את אותה עדות ואפילו שתי כתות.